

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу Степник Зоряни Михайлівни «Розвиток винокурної промисловості в Правобережній Україні у другій половині XIX – на початку XX століття», подану до захисту в спеціалізовану вчену раду Д 58.053.04 Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України

Друга половина XIX – початок XX ст. є одним із ключових періодів у розвитку українських земель, значна частина яких входила до складу Російської імперії. Економічні та соціально-політичні трансформації, започатковані реформами 1860-1870-х рр., сприяли розвиткові ринкових відносин, проникненню капіталу в промисловість та поступовому відходу від становості як основи державного устрою колишньої Російської імперії. У сучасній історіографії звернення до проблем саме цього історичного періоду викликає сталий інтерес дослідників. Наукове осмислення процесів, які відбувалися в українських губерніях колишньої Російської імперії, у фактологічному і концептуальному плані перебуває у постійному пошуку. Питання співвідношення імперського та регіонального, відносної здатності регіонів до самостійності у межах єдиного імперського простору має важливе значення для вивчення вітчизняної історії, а осмислення регіональних чинників у житті українського суспільства зберігає і дотепер свою значимість.

Актуальність теми дослідження зумовлена також науковим, теоретико-пізнавальним і практичним значенням. На початку XXI ст. українська держава стоїть перед необхідністю здійснення ефективної внутрішньої економічної політики, спрямованої на оновлення основних фондів підприємств із впровадженням новітніх, менш затратних технологій у виробництво, які б сприяли зниженню його енергоємності і зменшенню собівартості кінцевого продукту. Таким чином, все це свідчить, що обрана тема дослідження має науково-теоретичне та практичне значення.

Дисертаційна робота виконана в рамках наукового напрямку «Актуальні проблеми історії XIX – XXI ст.» (номер державної реєстрації 0116U002130) кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка.

Представлене до захисту дисертаційне дослідження З. М. Степник має очевидну суспільну актуальність, а його наукова важливість обумовлюється відсутністю комплексної узагальнюючої праці на аналогічну проблематику. Формулювання мети і постановка завдань має безпосередній зв'язок із темою роботи та структурою її основної частини, адже реконструкція загального становища галузі, умов її розвитку та основних результатів діяльності у другій половині XIX – на початку XX ст. здійснена на основі розкриття еволюції економічної політики Російської імперії, розгляду технічної модернізації підприємств та відповідної інфраструктури, характеристики внутрішніх та зовнішніх ринків збуту продукції (с.20-21). Така комплексна реконструкція сформувала основу наукової новизни дисертації, а поглиблене вивчення історіографії проблеми, неупереджений аналіз комплексу використаних джерел, застосування низки наукових методів і принципів сприяли високому рівню достовірності отриманих результатів (с.22-23). У цілому, вступна частина представленої до захисту роботи містить всі обов'язкові і належним чином обґрунтовані елементи (с.19-23), а її структуризація (чотири розділи, одинадцять підрозділів) побудована на основі проблемно-тематичного принципу.

Аналіз історіографії (п.1.1) здійснено за традиційним поділом на дореволюційну, радянську та сучасну (с.24-37). З. М. Степник довела, що ще до 1917 р. з'явилася низка праць, у яких опосередковано досліджувалися питання, пов'язані з розвитком винокурної промисловості в губерніях Правобережної України. Натомість історіографія радянського періоду представлена монографічними дослідженнями, для яких характерним стало залучення численного фактичного матеріалу. На сучасному етапі спостерігається зростання інтересу до промислового розвитку Правобережної України та

безпосередньо до вивчення питань, що стосуються винокуріння. На жаль, поза увагою автора залишилася зарубіжна історіографія.

Досить різноплановий характер має джерельна база дослідження (п.1.2), основу якої складають матеріали декількох українських архівів (ЦДІАУК, Держархівів Житомирської та Хмельницької областей та Держархіву м. Києва). Її загальний масив цілком виправдано класифіковано за трьома групами: неопубліковані архівні матеріали, опубліковані документальні та статистичні джерела, періодика XIX ст. (с. 38-45). Здійснений З. М. Степник аналіз доводить належний рівень джерельного забезпечення обраної теми.

Достатньо аргументована і описана методологія дослідження, яка базується, передусім, на модернізаційному підході, який передбачає послідовний розгляд трансформацій від традиційного до індустріального суспільства, серед яких вагомою складовою виступає економічна складова його розвитку. Ця частина роботи З. М. Степник (с.46-53) дає уявлення про пріоритетні критерії наукового пізнання, які обрала дисертантка для виконання сформульованих нею наукових завдань.

Основну частину дисертації, присвячену безпосередньо предмету дослідження, відкриває розділ 2 «Загальна характеристика винокурної промисловості» (с.81-125). У ньому здобувачка послідовно продемонструвала вплив реформи 19 лютого 1861 р. на перетворення винокуріння зі складової частини підприємництва поміщицького маєтку у самостійну галузь промисловості, вказала на процеси концентрації виробництва, які призвели до ліквідації сотень дрібних винокурень та до поширення технічних вдосконалень (п.2.1). Значну увагу приділено з'ясуванню природи спожитої підприємствами галузі сировини із констатацією факту поширення переходу від використання різних видів борошна у якості основної сировини до картоплі (п.2.2). Економічно це було виправдано, оскільки у 1900-1903 рр., наприклад, у Волинській губернії ціна пуду пшениці коливалася в межах 65-80 коп., а пуду картоплі становила лише 10 коп. (Держархів Тернопільської області, ф.129, оп.1, спр.6, т.1, арк.35зв., 123зв., 127). Цілком слушно з позицій антропологізації історичної науки уведено до розгляду проблеми соціальних

наслідків зростання об'ємів винокуріння, розглянуто урядові заходи щодо обмеження вживання алкогольних напоїв, які, щоправда, ефективними виявилися лише частково.

Інфраструктура винокурних заводів, їхня технічна модернізація та кадрове забезпечення охарактеризовані у третьому розділі дисертації – «Інфраструктура та матеріально-технічна база винокурної промисловості» (с.126-174). Дисертанткою встановлено, що підприємницький успіх був, переважно, ознакою тих підприємств галузі, які були розташовані недалеко від залізничних станцій чи річкових пристаней, хоча доставка продукції здійснювалася, як правило, гужовим транспортом (п.3.1). Дисертант доводить, що до 70-х рр. XIX ст. завдяки технічному переоснащенню використання машин та механізмів з паровим двигуном набуло загального характеру. Автор переконливо аргументує гіпотезу, що українська харчова промисловість, яка вступила на шлях індустріалізації пізніше від західноєвропейської, мала більш широкі можливості щодо вибору і використання зарубіжного позитивного досвіду, машинної техніки й передових технологій, що, в свою чергу, сприяло прискоренню процесу індустріалізації (п.3.2).

Цінним, на наш погляд, є якісний та кількісний аналіз кадрового потенціалу та вплив цих показників на ефективність функціонування підприємств. У дисертації наведено цікаві статистичні відомості щодо чисельності та динаміки соціального складу підприємців, їхньої національної належності, географічного розмежування поміщицьких та купецьких підприємств. Автор зазначає, що окремі представники дворянської верстви також брали активну участь в організації виробництва на підприємствах харчової промисловості (п.3.3).

У заключному четвертому розділі – «Збут винокурної продукції» - комплексно розкрито організацію торгівлі спиртом та алкогольними напоями на внутрішньому та зовнішніх ринках. Авторкою проаналізовані організація внутрішньої та зовнішньої торгівлі, вплив розвитку залізничного транспорту на збільшення обсягів торгівлі, масштаби кредитних операцій державних та

приватних банківських установ, ступінь поширення гуртової та роздрібної торгівлі спиртом та алкогольними напоями.

Структура кінцевих висновків дисертації (с.225-229) відповідає поставленим завданням та композиційній побудові роботи. Вони належним чином відображають основоположні авторські узагальнення, демонструють розуміння суті обраної тематики, репрезентують високий рівень осмислення фактологічного матеріалу. З. М. Степник констатує, що державні органи влади і управління імперії шляхом законодавчих обмежень намагалися зберегти привілейований статус для дворян у винокурінні. Розвиток винокуріння сприяв загальному розвитку економіки регіону (побудова залізничних шляхів сполучення, налагодження судноплавства, підготовка відповідних кадрів, створення нових робочих місць тощо), а також інтенсифікував сільське господарство (збільшення площ посівів під технічні культури, перехід від трипільної сівозміни до багатопілля тощо).

Об'ємний перелік використаних джерел і літератури (всього 307 позицій), більшу половину якого складають архівні матеріали, документи та тогочасна періодика, засвідчує глибоку обізнаність дисертанта, його прагнення виконати поставлені завдання на основі якнайширшої фактологічної бази (с. 230-259).

Різний ступінь інформативності, а також видове розмаїття властиве додаткам дисертації. У них представлено дванадцять таблиць, п'ять схем та один текстовий матеріал (с.260-282).

Наукова новизна одержаних результатів визначається авторською концепцією аналізу проблеми, комплексним підходом до аналізу розвитку винокурної промисловості губерній Правобережної України у досліджуваний період, зумовлена постановкою та розробкою історичної проблеми. Автор здійснила системне вивчення розвитку винокурної промисловості в усьому його комплексі загальнотеоретичних, матеріально-технічних, економічних, соціальних та організаційно-господарських чинників. Вперше, на прикладі вивчення та аналізу особливостей, якісних і кількісних параметрів поширення фахових знань, визначено одну з граней загальної наукової проблеми – вплив ринкових трансформацій на економічні відносини та соціальну структуру; узагальнені різноманітні думки

дослідників, висвітлені у наукових працях з відповідної теми, сформульовано власне розуміння проблеми; в архівних фондах виявлено, опрацьовано та вперше залучено до наукового обігу цілий ряд джерел, які дозволили по новому поставити і запропонувати вирішення проблеми розвитку винокурної промисловості в губерніях Правобережної України другої половини XIX – початку XX ст.; детально досліджено напрямки впровадження технічного прогресу у винокурній промисловості; проаналізована проблема інтеграції іноземного капіталу з вітчизняним у цій галузі; комплексно досліджено стан кадрового забезпечення винокурної промисловості; розширено і доповнено вивчення процесу реалізації продукції підприємствами винокурної галузі, їхня роль у розвитку внутрішньої та зовнішньої торгівлі та вплив на подальше формування національного ринку. Безперечно, одержані результати проведеного дослідження можуть бути спрямовані на підготовку узагальнюючих наукових праць як з історії України, так і з історії губерній Правобережної України доби Російської імперії, розробку навчально-методичної літератури для використання у навчальному процесі у вищих навчальних закладах, а також у подальших наукових дослідженнях.

Вивчення автореферату засвідчує тотожність його змісту з основними положеннями дисертаційного дослідження. Отримані в ході написання кваліфікаційної роботи результати пройшли належну апробацію – були оприлюднені на декількох міжнародних та всеукраїнських конференціях, представлені у 9-х публікаціях. Їхня хронологія засвідчує, що З. М. Степник займається відповідною проблематикою понад 6 років.

Поряд із констатацією новаторського характеру та повноцінного розкриття теми, необхідно вказати на деякі побажання, зауваження та дискусійні положення:

1. Дискусійним виглядає включення праці С. Городецького, опублікованої у Вінниці 1929 р., до наративу періоду існування Російської імперії (с.26);

2. Варто доповнити аналіз історіографії працями європейських та американських дослідників (Д. Бовуа, П. Грегорі, А. Каппелера, Д. Кіранса, Б.

Натанса), які важливі, перш за все, з точки зору репрезентації новітніх методологічних підходів та оцінок;

3. На нашу думку, при написанні роботи варто було б використати наявні ресурси Держархіву Тернопільської області, у фондосховищах якого містяться документи, що стосуються проблематики дослідження;

4. Доцільним, на наш погляд, було б обґрунтувати паралельне вживання у дисертаційному дослідженні та в авторефераті дисертації терміну «гуральництво» як тотожного терміну «винокуріння».

5. З'ясуванню економічних показників винокурних підприємств значно сприяло б переведення такої одиниці вимірювання як «градус» у більш зрозумілу одиницю «літр», оскільки запропоноване співвідношення градус-пуд не є мірою об'єму.

6. Дискусійним є твердження авторки про те, що «...упродовж 90-х років XVIII ст. на територію Правобережної України були поширені російські закони» (с.50). Адже відомо, що це сталося лише у 1840 р. (ПСЗ-II, Т.15, отд.I, СПб., 1841, №13591, с.443-445).

7. Не правомірним, з нашої точки зору, є використання словосполучень «білоруський капітал» (с.99) та «білоруські акціонери» (с.106), оскільки держави Білорусь у досліджуваний період ще не існувало.

8. Вважаємо, що більше уваги варто було б приділити з'ясуванню процесу ліквідації в губерніях Правобережної України феодального за суттю права пропінації. Запровадження державної монополії на закупівлю і збут горілчаних напоїв стало надзвичайно вигідним для поміщиків, оскільки держава щедро відшкодовувала їм втрату цього права: протягом 1897-1911 рр. дворяни - власники винокурень у губерніях Правобережної України отримали 41,5 млн. крб. (Д. Бовуа. Битва за землю в Україні 1863-1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах. Київ: Критика, 1998, с.243-244). Ця сума значно перевищувала сумарний річний прибуток всіх винокурень регіону.

9. Дисертантці варто було б ретельніше вчитати наукову роботу, оскільки нами виявлені граматичні та орфографічні помилки, русизми. Подекуди це призводить до втрати розуміння суті речення. Наприклад, не

зрозумілим є речення «На Правобережжі своїми ярмарками були відомі Бердичів, Київщина та Волинь» (с.185). Або «Тому розвиток винокурної промисловості на Правобережній Україні у другій половині XIX Державних архівів Житомирської та Хмельницької областей початку XX ст. розглядається у тісному зв'язку...» (с.46).

Однак висловлені зауваження не знижують наукової і практичної цінності дисертаційної роботи. Зазначене вище дає підставу стверджувати, що дисертація Степник Зоряни Михайлівни «Розвиток винокурної промисловості в Правобережній Україні у другій половині XIX – на початку XX століття» є самостійним, завершеним дослідженням, відповідає вимогам стосовно кандидатських дисертацій, викладених у «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2013 р. №567 і зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2015 р. №656 «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів», а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент,

завідувач кафедру українознавства і філософії

Тернопільського національного технічного університету

імені Івана Пулюя,

доктор історичних наук, доцент

А. А. Криськов

Підпис А.А. Криськова засвідчую:

Проректор з наукової роботи

Тернопільського національного технічного

університету імені Івана Пулюя,

д.т.н., професор

Р. М. Рогатинський